

ŽMOGAUS TEISIŲ KONSTITUCINĖS DOKTRINOS PLĖTRA: TEISĖS Į TEISMĄ METAMORFOZĖS

Toma Birmontienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės institutas

El. paštas: t.birmontiene@mruni.eu

Santrauka. *Teisė kreiptis į teismą dėl asmens pažeistų teisių gynimo – viena pagrindinių konstitucinių teisių. Straipsnyje analizuojama, kokiomis kryptimis buvo vystoma šiai teisei aiškinti skirta konstitucinė doktrina, kokius ji patyrė pokyčius, o gal net metamorfozes. Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje teisė kreiptis į teismą interpretuojama ir kaip asmens teisė, ir kaip teismo pareigos. Svarbi yra ir šios teisės gynimo garantijų doktrina, formuojama akcentuojant procesines ir institucines žmogaus teisių apsaugos garantijas. Institucinėms garantijoms, visų pirma, priskirtinas teismas, kuris yra įvardijamas ir kaip nepriklausomas ir nešališkas ginčo arbitras. Nors ši sąvoka Konstitucinio Teismo aktuose paprastai tapatinama su teismu, institucine šios teisės įgyvendinimo garantija, straipsnyje akcentuojama, kad ji galėtų turėti ir platesnį turinį, apimančią ir konstitucinius nešališkumo ir nepriklausomumo kriterijus atitinkančią ikiteisminių ginčų sprendimo instituciją. Teisės kreiptis į teismą sampratos konstitucinė doktrina neišvengė ir metamorfozių, tokioms priskirtini jos kaip absoliučios teisės sampratos pokyčiai dabartinėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Taigi, straipsnyje teisės kreiptis į teismą sampratai, jos garantijų sistamai ir jų pokyčiams konstitucinėje doktrinoje yra skirtas pagrindinis dėmesys, sprendžiant ir tai, kokios galimos konstitucinės doktrinos raidos ateities tendencijos.*

Reikšminiai žodžiai: *Konstitucija, Konstitucinis Teismas, konstitucinė jurisprudencija, teisė kreiptis į teismą.*

Įvadas

„Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo,
sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.
poena metusque aberant, nec verba minantia fixo
aere legebantur, nec supplex turba timebat
iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti.
nondum caesa suis, peregrinum ut viseret orbem“¹

Teisė siekti teisingumo teisme genialaus antikos poeto Ovidijaus apdainuotame aukso amžiuje nebuvo vertybė. Šis amžius neišvengiamai kito ir vertybe šią teisę pavertė žmonijos visuomeninė raida, priešingai nei kad galbūt tikėjosi antikos poetas, gebėjimas teisme sulaukti teisingumo tapo vertybe. Bet ar ši vertybė nepatiria pokyčių? o galbūt ir sulaukia konkurentų, tokių kaip mediacijos instituto, kuris siekia konfliktų sprendimą grąžinti į Ovidijus aukso amžiaus vertybių laikus? Be to, ir teismo samprata taip pat neišvengė pokyčių, nors teisės (*lege*), teisėjo (*iudex*) sąvokos išliko.

Teisė kreiptis dėl pažeistų teisių gynimo į teismą – viena pagrindinių konstitucinių vertybių, kurią realizuoja ir interpretuoja teismai. Konstitucinės jurisprudencijos plėtros ribų brėžimas – sudėtinga užduotis, nes gyvosios konstitucijos koncepcija reiškia ir tai, kad negali būti baigtinio konstitucinių teisių katalogo, kaip ir galutinio jų interpretavimo. Net ir kai kurios klasikinėmis laikytos teisės neišvengiamai kinta, bet pokyčiai negali paneigti esminių žmogaus teisių apsaugos principų, kurių genezė siekia ir antikos laikus. Šie principai formuluojami ne tik nacionalinėje, konstitucinėje, bet ir tarptautinėje – Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) ar Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) – jurisprudencijoje.

Žmogaus teisių doktrinos plėtra susiduria su naujomis netikėtomis užduotimis – ekonomikos krizės, o dabar ir COVID-19 pandemija, tačiau tai

¹ P. Ovidi Nasonis, *Metamorphoseon. Liber primvs*, <https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met1.shtml>; <https://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>.

neišvengiami iššūkiai ne tik visuomenės gerovei, bet ir teisei. Konstitucinės kontrolės institucijos ne visada yra pirmos, sprendžiant visuomenei kylančius klausimus, bet jų sprendimai formuoja konstitucinius precedentus, kurie ir nulemia tolesnę teisės doktrinos raidą. Konstitucinė teisė – teisė be griežtai apibrėžtų ribų, kur bet kuris teisės klausimas gali būti (ir yra) konstitucinės teisės sritis. Tai ne tik praturtina konstitucinę teisę, bet ir sudaro prielaidas vertinti konstitucines teises sistemiskai, matyti jų integralumą.

Teisė kreiptis į teismą kaip išskirtinė konstitucinė vertybė yra viena svarbiausių dažnai minimų konstitucinių teisių Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – ir Konstitucinis Teismas) formuojamoje konstitucinėje doktrinoje. Ji yra ir mokslinės doktrinos analizės objektas². Šio straipsnio naujumas ir tikslas atsiskleidžia per pasirinktą tyrimo aspektą – siekiama

² Teisė kreiptis į teismą kaip viena pagrindinių žmogaus teisių yra analizuojama Lietuvos mokslinėje doktrinoje įvairias aspektais, *inter alia*, administracinės teisės požiūriu, kaip antai Aurimas Brazdeikis ir kt., *Dabarties iššūkiai teismams užtikrinant žmogaus teises* (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2018) ir kt. Konstitucinis šios teisės turinys to meto konstitucinės doktrinos aspektu analizuojamas Armano Abramavičiaus straipsnyje (žr.: Armanas Abramavičius, „Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 3, 117 (2009): 21-40). Asmens teisių teisminės gynybos problemos buvo nagrinėjamos ir kolektyvinėje monografijoje: Eglė Bilevičiūtė, Milda Vainiūtė, *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014). Taip pat žr., *inter alia*, Toma Birmontienė, „Teisminės valdžios nepriklausomumas kaip asmens teisių gynimo garantija Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, iš *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*, Armanas Abramavičius ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 109–138. Kai kurie konstitucinio teismo nepriklausomumo principai buvo analizuojami ir: Toma Birmontienė, „Konstitucinis Teismas – savarankiškas ir nepriklausomas teismas“, iš *Konstituciniai ginčai*, Toma Birmontienė, Ingrida Danėlienė, Egidijus Jarašiūnas, Vytautas Sinkevičius, Dainius Žalimas (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 114–151. Europos Sąjungos teisės aspektu teismų nepriklausomumo principo, kuris yra esminis ES teisės veiksmingos teisminės apsaugos bendrojo principo elementas, raida yra nagrinėjama Irmanto Jarukaičio ir Monikos Morkūnaitės straipsnyje: Irmantas Jarukaitis, Monika Morkūnaitė, „Teismų nepriklausomumo principas Europos Sąjungos teisės raidos kontekste“, *Teisė*, 118 (2021): 47–72. Teisė kreiptis į teismą yra itin gausiai tyrinėjama užsienio mokslininkų darbuose, *inter alia*, Aron Barak, *The Judge in a Democracy* (Princeton University Press, 2006); Martin Sheinin, Helle Krunke ir Marina Aksenova, *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights* (Edward Elgar Publishing, 2016); Rainer Arnold, Jose Ignacio Martinez-Estay, *Rule of Law, Human Rights and Judicial Power. Some reflections from National and International Law*, Ius Gentium: Comparative Perspectives and Law and Justice, Volume 61 (Springer International Publishing, 2017), ir kt.

apžvelgti, kaip ši konstitucinė teisė buvo pradėta formuoti Konstitucinio Teismo doktrinoje ir kokias neišvengiamas transformacijas patyrė šios vertybės interpretavimas, kokie nauji aspektai atsirado ir kokios galimos doktrinos raidos ateities tendencijos. Taigi, šis straipsnis skiriamas aiškintis įvairiems teisės kreiptis į teismą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojamos doktrinos aspektams, *inter alia* jos galimoms metamorfozėms. Siekiant straipsnyje iškeltų tikslų, taikyti dokumentų analizės, loginis, apibendrinimų, lyginamasis ir kiti mokslinių tyrimų metodai.

1. Teisės kreiptis į teismą sampratos konstitucinė doktrina

Žmogaus teisių svarba konstitucinėje jurisprudencijoje neabejotina, jos reikšmė demokratinėje valstybėje visada bus aktuali. Konstitucinis Teismas, aiškindamas, *inter alia*, Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas, kuriomis įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą, yra suformulavęs *bendrąją asmens konstitucinių teisių ir laisvių gynimo doktriną*. Asmens teisės kreiptis į teismą konstitucinė doktrina yra svari jos sudėtinė dalis.

Teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje interpretuojama, *inter alia*, aiškinant Konstitucijos 5, 30, 109 straipsnių nuostatas, konstitucinės teisinės valstybės, teisingumo, teisminės gynybos principus. Paskutiniųjų metų Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kaip antai Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarime³ ypač akivaizdi ir tarptautinės teisės, ypač Europos Žmogaus Teisių Teismo ir kitų konstitucinių teismų jurisprudencijos įtaka šios teisės interpretavimui.

Konstitucinis Teismas jau nuo pirmųjų bylų, *inter alia*, 1994 m. vasario 14 d. nutarime⁴, pradėjo formuoti konstitucinės teisės kreiptis į teismą doktriną. 1997 m. spalio 1 d. nutarime aiškindamas Konstitucijos 5, 30, 109, straipsnių nuostatas, konstitucinę teisę kreiptis į teismą aiškino kaip teisi-

³ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>.

⁴ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

nėje valstybėje kiekvienam užtikrinamą galimybę savo teises ginti teisme tiek nuo kitų asmenų, tiek nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų, ir pabrėžė, kad ypač svarbu tai garantuoti, kai iškyla konfliktas dėl prigimtinių teisių ir laisvių⁵. Ši teisė minėtame Konstitucinio Teismo nutarime suprantama kaip viena pagrindinių žmogaus teisių gynybos garantijų, kurios įgyvendinimą lemia paties asmens suvokimas, kad jo teisės ir laisvės pažeidžiamos; niekas negali kliudyti asmeniui kreiptis į teismą⁶. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarime ši teisė įvardyta kaip absoliuti⁷, taigi, buvo pradėta formuoti teisės kreiptis į teismą kaip absoliučios neribojamos teisės doktrina, kuri vėliau pakito.

Vieni esminių žmogaus teisių gynimo principų – *visuotinumumas*, *lygiateisiškumas*, kurie atsispindi ir *asmens subjektiškumo bruožuose*. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalį, kurioje, kaip minėta, nustatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, ne kartą yra konstatavęs, kad teisę į teisminę pažeistų konstitucinių teisių ir laisvių gynybą turi kiekvienas asmuo, manantis, kad jo teisės ar laisvės pažeistos; asmeniui jo pažeistų teisių gynyba teisme garantuojama neatsižvelgiant į jo *teisinį statusą*⁸. Taigi ši teisė turėtų būti garantuojama ir fiziniam, ir juridiniam asmeniui, ir negali būti suvaržoma dėl jo teisinio statuso ypatumų, manytina, tai apima ir diskriminacijos draudimą.

Asmens pažeistų teisių sąvoka yra platesnio *turinio*, ji ne tik apima asmens *teises ir laisves*, kurios savo prigimtimi yra labai artimos, bet ir

⁵ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 91-2289.

⁶ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 91-2289.

⁷ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1587.

⁸ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 27 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d510e3d03c4611e6bcc5c96b48152012>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

*interesus*⁹, taip pat ir *teisėtą lūkestį*, kad teismas *teisingai ir objektyviai* išnagrinės jo bylą, priims motyvuotą ir pagrįstą sprendimą¹⁰. Asmens konstitucinių teisių gynimo *turinio* apimtį praplečia ir tai, kad jos nėra ribojamos *expressis verbis* konstitucijos tekste įtvirtintomis nuostatomis, ginamos ir *implicitiškai* konstitucijoje įtvirtintos teisės¹¹.

Konstitucinio Teismo doktrinoje daug dėmesio skiriama asmens teisės kreiptis į teismą *garantijoms* pabrėžiant tokios teisės *realumą*, kuris vertinamas kaip esminė asmens konstitucinių teisių *garantija* ir apima draudimą šią teisę apriboti ar paneigti¹², dirbtinai suvaržyti, – ji negali būti nepagrįstai pasunkinama ją įgyvendinti¹³, negali tapti deklaratyvi¹⁴. Šios teisės rea-

⁹ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

¹⁰ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas teisėto lūkesčio principu aiškino ir asmens siekį, kad teismas teisingai ir objektyviai išnagrinėdamas jo bylą, priims motyvuotą ir pagrįstą sprendimą, *inter alia* dėl bylinėjimosi išlaidų paskirstymo.

¹¹ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

¹² *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 10 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 145-7457; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679.

¹³ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

¹⁴ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

lumo garantijos turi būti grindžiamos visuotinai pripažintu teisės principu *ubi ius, ibi remedium* – jeigu yra kokia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė¹⁵.

Teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo *realumo principas* turėtų apimti ir veiksmingą asmens teisę į teisminę jo pažeistų konstitucinių teisių ir laisvių gynbos įgyvendinimą, kuri Konstitucinio Teismo doktrinoje aiškina ma ir kaip reiškianti teismo *konstitucinę pareigą*, kilus abejonių dėl byloje taikytino teisės akto atitikties aukštesnės galios teisės aktams ar taikytinos Europos Sąjungos teisės aiškinimo ar galiojimo, kreiptis į Konstitucinį Teismą ar kitą teismą, kurio jurisdikcijai priskirta byloje taikytino teisės akto atitikties aukštesnės galios teisės aktams kontrolė, arba į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą¹⁶. Nurodytina, kad nors EŽTT jurisprudencijoje ir neformuluojama teismo pareiga kreiptis į konstitucinį (ar kitos kompetencijos) teismą kaip asmens konvencijos ginamų teisių garantija, vis dėlto joje pabrėžiama ordinarinio teismo pareiga motyvuoti tokį atsisakymą¹⁷.

¹⁵ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas“, *Vals tybės žinios*, 2008, Nr. 10-349; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>.

¹⁶ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6126b940ffa311e8a969c20aa4d38bd4>. Nors ir pritartina tokios teismui priskirtos pareigos formulavimui, kelia abejonių minėto nutarimo nuostatos dėl bylinėjimosi išlaidų paskirstymo. Konstitucinis Teismas šioje byloje pripažino, kad teisinis reguliavimas, pagal kurį paskirstomos bylos šalių išlaidos, atsiradusios dėl tokio teismo kreipimosi, negali sudaryti prielaidų nepagrįstai riboti Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą asmens teisę kreiptis į teismą dėl jo pažeistų konstitucinių teisių ir laisvių gynimo. Nors ir neabejotina, kad teismas, priimdamas sprendimą kreiptis į Konstitucinį ar ES teisingumo ar Europos Žmogaus Teisių Teismą, atsižvelgs į visas aplinkybes, vis dėlto toks kreipimasis – tai, visų pirma, teismo teisė ir pareiga, kuri neturėtų būti perkelta proceso šalims.

¹⁷ *Inter alia*, „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. gegužės 7 d. sprendimas byloje Xero Flor w Polsce sp. z o.o. prieš Lenkiją (Nr. 4907/18)“, ECHR, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210065>; „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. birželio 22 d. sprendimas byloje Coëme ir kiti prieš Belgiją (Nr. 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 ir 33210/96)“, ERCH, <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-59194&filename=001-59194.pdf>; „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. rugsėjo 17 d. sprendimas byloje Renard ir kiti prieš Prancūziją (Nr. 3569/12)“, ECHR, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157418>. „Europos Žmogaus

Teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo *realumas* turėtų apimti ir tai, kad dėl asmens pažeistų teistų teismas, priimdamas motyvuotą ir pagrįstą sprendimą, vadovausis ir *konstitucine precedento doktrina*, kuri, *inter alia*, grindžiama asmens teisėtu lūkesčiu sulaukti teisingo, nuspėjamo, vienodo teisingumo principu grindžiamo sprendimo¹⁸.

Teisės kreiptis į teismą *realumo principo* įgyvendinimas kelia klausimą ir dėl tokios teisės galimo ribojimo. Kaip minėta, konstitucinė teisė kreiptis į teismą ilgą laiką Konstitucinėje doktrinoje buvo interpretuojama kaip absoliuti teisė¹⁹, jos absoliutumais raidos pokyčiai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įvyko beveik nepastebimai, nutylint jos absoliutumą prigimtį.

Konstitucinis Teismas teisės kreiptis į teismą dėl asmens pažeistų teisių ir laisvių gynimo, kaip absoliučios konstitucinės teisės, konstitucinę doktriną pradėjo formuoti dar 2000–2004 m. nutarimuose, ji pakartota ir reikšmingoje 2006 m. jurisprudencijoje²⁰, kurioje buvo pradėta formuoti pirmosios instancijos teismo baigiamojo akto apskundimo bent vienos aukštesnės instancijos teismui (*apeliacijos*) doktrina ir vėliau. Konstituciniam Teismui pradendant formuoti vadinamąją konstitucinę *apeliacijos* doktriną, *inter alia*, 2006 m. sausio 16 d. nutarime, teisė kreiptis į teismą Konstitucinio

Teisių Teismo 2021 m. spalio 26 d. sprendimas byloje Šaltinytė prieš Lietuvą (Nr. 32934/19)⁶, ECHR, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2232934/19%22%5D%7D>.

¹⁸ Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 24 d. nutarime, aiškindamas dar 2006 m. Konstitucinio Teismo aktuose pradėtą formuoti precedento doktriną, pabrėžė, kad „Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja jurisprudencijos tęstinumą. Konstitucijoje įtvirtinta bendrosios kompetencijos teismų instancinė sistema turi funkcionuoti taip, kad būtų sudarytos prielaidos formuoti vienodai (nuosekliai, nepriešaringai) bendrosios kompetencijos teismų praktikai – būtent tokiai, kuri būtų grindžiama su Konstitucijoje įtvirtintais teisinės valstybės, teisingumo, asmenų lygybės teismui principais (bei kitais konstituciniais principais) neatskiriama susijusia ir iš jų kylanti maksima, kad tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, t. y. jos turi būti sprendžiamos ne sukuriant naujus teismo precedentes, konkuruojančius su esamais, bet paisant jau įtvirtintų. Užtikrinant iš Konstitucijos kylantį bendrosios kompetencijos teismų praktikos vienodumą (nuoseklumą, nepriešaringumą), taigi ir jurisprudencijos tęstinumą, lemiamą reikšmę (be kitų svarbių veiksnių) <....>“.

¹⁹ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1587.

²⁰ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.

Teismo jurisprudencijoje buvo vis dar aiškinama kaip *absoliuti*, neribojama asmens teisė. Taigi, šios doktrinos nuostatos buvo iš esmės formuojamos 2006–2007 m. nutarimuose²¹ ir vėliau, papildomai jos nevystant, pakartojamos vėlesniuose Konstitucinio Teismo aktuose, *inter alia*, Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarime ši doktrina buvo, *inter alia*, vystoma aiškinant baudžiamojo proceso nuostatas²², vėlesniuose Konstitucinio Teismo aktuose buvo pabrėžiamas šios teisės absoliutumo pobūdis. Ne tik Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje²³, bet ir mokslinėje doktrinoje²⁴ ilgą laiką asmens teisė kreiptis į teismą buvo traktuojama kaip *absoliuti*, neribojama teisė. Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad iš konstitucinio teisinės valstybės principo ir kitų Konstitucijos nuostatų

²¹ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 130-4910. Konstitucinis Teismas formulavo minėtos doktrinos principus, kad pagal Konstituciją įstatyme turi būti ne tik įtvirtinta pati proceso šalies teisė apskųsti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, bet ir nustatyta tokia apskundimo tvarka, kuri leistų aukštesnės instancijos teismui ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas; priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą (žr. 2006 m. rugsėjo 21 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimus).

²² Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarime nurodyta, kad *pirmosios instancijos teismo baigiamojo akto apskundimo instituto paskirtis yra ne tik teisinėn atsakomybėn patraukto asmens (nuteistojo) teisių, bet ir kitų asmenų, inter alia nukentėjusiojo, teisių ir teisėtų interesų, taip pat viešojo intereso, valstybės teisinės tvarkos gynimas ir apsauga*. Kai kurios šios doktrinos nuostatos iliustruojamos konkrečių konstitucinės justicijos bylų medžiaga Armano Abramavičiaus publikacijoje. Žr.: Armanas Abramavičius, „Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 3, 117 (2009): 21–40.

²³ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1587; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 19-623; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.

²⁴ Teisės kreiptis į teismą kaip absoliučios neribojamos teisės prigimtį pabrėžia ir Armanas Abramavičius. Žr.: Armanas Abramavičius, „Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 3, 117 (2009): 22.

kylantis imperatyvas, kad asmuo, manantis, jog jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi absoliučią teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą, kuris išspręstų ginčą, *teisė kreiptis į teismą yra absoliuti*²⁵.

Teisės kreiptis į teismą, kaip absoliučios teisės, sampratos pokyčiai įvyko daug vėliau. Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 28 d. sprendime ir vėlesniuose aktuose, *inter alia*, 2018 m. gruodžio 14 d., 2019 m. kovo 1 d. nutarimuose asmens teisės kreiptis dėl pažeistų teisių gynimo į teismą absoliutus pobūdis, papildomai neargumentuojant, nebeminimas, nors tradiciškai byloje po bylos kiti šią teisę apibūdinantys elementai yra minimi.

Taigi, manytina, kad kai kurie svarbūs konstitucinės teisės kreiptis į teismą doktrinos elementai pakito ir teisė kreiptis į teismą kaip absoliuti dabartinėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje *expressis verbis* nebeminima. Tokį pokytį galėtume vertinti ir kaip šios teisės doktrinos nebylią reinterpretaciją. Neabejotinai kyla klausimas, ar pakito ir šios teisės turinys, o gal tai tik Konstituciniam Teismui nebūdingas užmaršumas, galintis reikšti ir šios teisės metamorfozę?

Teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų, Europos Sąjungos teisės ginamų teisių gynimo, traktuotina ir kaip veiksmingos teisminės apsaugos – bendrojo ES principo, elementas yra neretai interpretuojamas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje. Manytina, kad ESTT formuojamoje doktrinoje galėtume išvelgti priešingą metamorfozę, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – ir Pagrindinių teisių chartija) 47 straipsnyje įtvirtinta pagrindinė teisė į veiksmingą teisminę gynybą, visų pirma, reiškianti kiekvieno asmens teisę į tai, kad jo bylą teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas, vertinant paskutiniųjų metų ESTT

²⁵ Asmens teisė kreiptis į teismą negali būti apribota ar paneigta, nes kiltų grėsmė vienai svarbiausių teisinės valstybės vertybių. Asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o realiai ir veiksmingai tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų (*inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 91-2289; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634).

jurisprudenciją²⁶, vis labiau įgauna absoliučios neribojamos teisės bruožų. Tikėtina, kad ateityje šios tendencijos atsispindės ir konstitucinėje doktrinoje.

Taigi, 1994 m. pradėta formuoti teisės kreiptis į teismą dėl pažeistų asmens teisių gynimo konstitucinė doktrina buvo vystoma įvairiomis kryptimis, visų pirma plečiant jos sampratą, atskleidžiant turinį. Ši konstitucinė teisė suprantama, ir kaip asmens teisė, ir kaip teismo pareigos. Teisės kreiptis į teismą konstitucinė doktrina neišvengė ir metamorfozių, tokioms jų priskirtume jos kaip absoliučios teisės sampratos pokyčius.

2. Teisės kreiptis į teismą garantijų doktrina

Asmens teisę kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo realumą neabejotinai užtikrina *procesinės ir institucinės žmogaus teisių apsaugos garantijos*. Konstitucinis Teismas ne kartą yra įvardijęs teismą kaip pagrindinę institucinę žmogaus teisių ir laisvių garantiją²⁷. Taigi, tokių institucinių garantijų gali būti ir daugiau, joms galėtų būti priskirtos ikiteisminius ginčus nagrinėjančios institucijos, taip pat mediacijos institutas, jeigu atitinka, *inter alia*, nepriklausomumo ir nešališkumo kriterijus. Manytina, kad tam tikru aspektu ir ombudsmeno institucija (Seimo kontrolieriai ir kt.) galėtų būti traktuojama kaip netiesioginė institucinė garantija.

Procesinėms teisės kreiptis į teismą *garantijoms* priskirtina *teisė į tinkamą teisinį procesą*. Teisė kreiptis į teismą gali būti įgyvendinama tiesiogiai ir netiesiogiai. Konstitucinio Teismo doktrinoje tik fragmentiškai minimos

²⁶ *Inter alia*, „Teisingumo Teismo 2019 m. lapkričio 19 d. sprendimas sujungtose bylose A. K. ir kt. prieš Krajowa Rada Sądownictwa (Aukščiausiojo Teismo drausmės bylų kolegijos nepriklausomumas) Nr. C-585/18, C-624/18 ir C-625/18“, Curia, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=220770&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6630185>.

²⁷ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 10 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 145-7457; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 kovo 1 d. nutarimas“, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 28 d. sprendimas“, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/70e0e9003dbd11e6bcc5c96b48152012>.

ikiteisminės ginčų institucijos, suponuojančios, *inter alia*, netiesioginį kreipimąsi į teismą. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą negali būti aiškinama kaip reiškianti, esą įstatymų leidėjas gali nustatyti tik tokį teisinį reguliavimą, kad asmuo, siekiantis apginti, jo manymu, pažeistas teises ir laisves, visais atvejais galėtų kreiptis į teismą tik tiesiogiai; teisės aktais gali būti nustatyta ir ikiteisminė ginčų sprendimo tvarka, tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme²⁸. Taigi, konstitucinė teisė kreiptis į teismą negali būti interpretuojama kaip įgyvendinama vien tik sprendžiant ginčus ikiteisminėse institucijose, nenumatant galimybės asmeniui skusti jų sprendimus teismui.

Teisė į tinkamą *teismo procesą*²⁹, kaip sudėtinė teisės į tinkamą *teisinį procesą* dalis, šiuo metu yra plačiausiai Konstitucinio Teismo interpretuojama. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje asmens teisių ir laisvių *teisminio gynimo garantija* – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas³⁰. Nors Konstitucinis Teismas yra formulavęs teisminės valdžios formavimo, jos nepriklausomo veikimo principus, vis dėlto *konstitucinėje*

²⁸ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 69-2832; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/194ffbe061c311e99676cb74c51fe1f4>.

²⁹ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 9 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4d8844d0263011e5bf92d6af3f6a2e8b>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>.

³⁰ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 9 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4d8844d0263011e5bf92d6af3f6a2e8b>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>.

doktrinoje stokojama išbaigto teisminės gynybos sistemos struktūros vaizdo. Doktrinoje minimi tik atskiri elementai, kaip antai teisė turėti advokatą, teisė skųsti teismo sprendimą, nesigilinant į tokios teisės ypatumus, etc. Tokį doktrinos fragmentiškumą lemia ir konstitucinių justicijos bylų ypatumai, ir, manytina, nenoras formuluoti platesnių teorinių konstrukcijų, todėl neretai nauji doktrinos elementai tampa tik papildomais štrichais, nesukuriančiais išbaigto vaizdo.

Kaip vieną iš asmens teisės į teisminę gynybą veiksmingo įgyvendinimo sąlygų Konstitucinis Teismas yra įvardijęs teisę *turėti advokatą*³¹. Ši teisė sietina su galimybe pasinaudoti kvalifikuota profesine pagalba kreipiantis į teismą, ji neturi tapti asmeniui iliuzine teise, valstybė, esant tam tikroms sąlygoms, turėtų užtikrinti profesionalios teisinės pagalbos prieinamumą. Kadangi pažeistų teisių gynimas turi būti efektyvus, tam tikrais atvejais teisė kreiptis į teismą, *inter alia*, teismo sprendimo apskundimas kasacine tvarka, kai ginčijami ne fakto, bet taikomos teisės klausimai, gali būti siejama ir su būtinu advokato dalyvavimu siekiant tokios teisės tinkamo įgyvendinimo. Taigi, konstitucinė teisė turėti advokatą gali tapti ir pareiga. Įstatymu įtvirtinant tokią asmens pareigą, būtina numatyti ir aplinkybes, kurioms esant asmuo turėtų galimybę siekti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, kad nebūtų užkirstas kelias asmeniui efektyviai įgyvendinti konstitucinę teisę kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo. Konstitucinis Teismas 2019 m. kovo 1 d. nutarime³² teisę turėti advokatą vertina kaip vieną iš asmens teisės į teisminę gynybą veiksmingų įgyvendinimo sąlygų, ir siedamas šią teisę su, *inter alia*, teisės apskųsti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą apeliacinės instancijos teismui įgyvendinimu, išvelgia jos galimą virsmą į pareigą, kurios neįvykdžius galėtų būti paneigta pačios teisės esmė.

³¹ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7405; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 9 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4d8844d0263011e5bf92d6af3f6a2e8b>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>.

³² „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e99595d005d42b863e>.

Teisė į apeliaciją vertintina kaip asmens teisės į tinkamą teisinį procesą integralus elementas. Konstitucinio Teismo doktrinoje ji neretai tiesiogiai kildinama iš konstitucinės teisės kreiptis į teismą ir paprastai siejama tik su teisiniu procesu. Pradiniame šios doktrinos vystymo etape Konstitucinis Teismas vadinamąją apeliacijos doktriną dėl pirmosios instancijos teismo baigiamojo akto apskundimo galimybės bent vienos aukštesnės instancijos teismui grindė konstitucine asmens teise kreiptis į teismą, teismų instancine sistema, ir pabrėžė, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bendrosios kompetencijos ar pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigto specializuoto pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskusti bent vienos aukštesnės instancijos teismui³³. Konstitucinis Teismas formulavo minėtos doktrinos principus, kad pagal Konstituciją įstatyme turi būti ne tik įtvirtinta pati proceso šalies teisė apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, bet ir nustatyta tokia apskundimo tvarka, kuria pasinaudojus būtų sudaryta galimybė aukštesnės instancijos teismui ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas; priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą³⁴.

Apeliacijos doktrinos neišbaigtumą ir fragmentiškumą liudija tai, kad neretai ši teisė Konstitucinio Teismo aktuose atkartojama, neatsižvelgiant į bylos aplinkybes, ir, kaip Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarime formuluojama kaip taikoma visoms teismų rūšims³⁵, nors vėliau sprendžiamos bylos aplinkybės šią teisę sieja tik su bendros kompetencijos teismais. Kadangi teismų sistemos ypatumai atsiskleidžia ne tik per jos institucijų

³³ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Konstitucinis Teismas, 2019 m. kovo 1 d. nutarime cituodamas ankstesnės doktrinos nuostatas, nurodė, kad konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą, aiškinama kitų Konstitucijos nuostatų kontekste, suponuoja ir tai, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bendrosios kompetencijos ar pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigto specializuoto pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskusti bent vienos aukštesnės instancijos teismui.

rūšių skirtumus, bet ir struktūrinius atskirų grandžių kompetencijos ypatumus, toks formalus doktrinos atkartojimas ne tik atrodo beprasmis, bet ir kelia nepagrįstų vilčių, kad šie pertekliniai sprendžiamos bylos aspektu doktrinos elementai bus toliau interpretuojami.

Apeliacijos instituto (pirmos instancijos teismo baigiamąjo akto bent vienos aukštesnės instancijos teismui apskundimo), išimtinai interpretuojamo bendrosios kompetencijos teismų sprendimų atžvilgiu, tikslas konstitucinėje doktrinoje, visų pirma, yra suprantamas ne kaip tiesioginės asmens teisės kreiptis į teismą garantija, bet kaip galimybė ištaisyti žemesnės instancijos teismų klaidas, todėl ji Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje siejama ir su viešojo intereso apsauga.

2006–2007 m. Konstitucinio Teismo aktuose suformuluotos teisės apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui doktrinos nuostatos toliau buvo interpretuojamos teisės kreiptis į teismą konstitucinės doktrinos aspektu minėtame Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarime, kuriame taip pat iš esmės atkartotos jau anksčiau, t. y. 2006–2007 m. Konstitucinio Teismo aktuose suformuluotos teisės apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui doktrinos nuostatos. Teismas šiame nutarime, kaip minėta, doktriną plėtojo tik advokato dalyvavimo šiame procese aspektu³⁶. Taigi, teisės apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui doktrina buvo formuojama sprendžiant bylas, susijusias su civilinio ir baudžiamojo procesų nuostatomis (2008 m.).

Kaip minėta, apeliacijos instituto paskirtis žemesnės instancijos teismų klaidų ištaisyimas ir su tuo susijęs kelio neteisingumui užkirtimas yra atitinkamos bylos šalių ir visuomenės apskritai pasitikėjimo ne tik

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2019 m. kovo 1 d. nutarime, aiškindamas advokato dalyvavimo civilinio ginčo apeliacijos procese būtinumą, nurodė, kad, įstatymu nustatant pirmosios instancijos teismo sprendimo apskundimo apeliacinės instancijos teismui tvarką, negali būti numatyti tokie apeliacinio skundo padavimo pagrindai, terminai ir sąlygos, dėl kurių kreiptis į apeliacinės instancijos teismą taptų itin sunku arba iš viso būtų neįmanoma apskusti byloje priimto pirmosios instancijos teismo baigiamąjo akto apeliacinės instancijos teismui.

atitinkamą bylą nagrinėjančiu bendrosios kompetencijos teismu, bet ir visa bendrosios kompetencijos teismų sistema *conditio sine qua non*³⁷. Tokios įstatyme įtvirtintos teisės nebuvimas Konstitucinio Teismo doktrinoje yra vertinamas kaip nukrypimas nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, asmens konstitucinės teisės į *tinkamą teismo procesą* pažeidimas³⁸. Aiškindamas civilinio proceso santykius, Konstitucinis Teismas nurodo, kad įstatymų leidėjas, reglamentuodamas civilinio proceso santykius, privalo nustatyti tokią teisę, nors ir turi tam tikrą diskreciją nustatyti įvairius pirmosios instancijos teismo sprendimo apskundimo pagrindus ir terminus, taip pat įvairias teismines institucijas, kurioms gali būti skundžiami pirmosios instancijos teismo priimti baigiamieji aktai, ir civilinio proceso įstatymuose įtvirtinti atitinkamus atskirus institutus; negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės nebuvo tinkamai apgintos pirmosios instancijos teisme, teisė kreiptis į aukštesnės instancijos teismą būtų neproporcingai apribota³⁹.

Konstitucinio Teismo formuluojamoje doktrinoje, *inter alia*, 2019 m. kovo 1 d. nutarime, teisė apskusti pirmos instancijos teismo sprendimą yra suprantama kaip Konstitucijos garantuojama galimybė ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas, teisingai taikyti teisę ir įvykdyti teisingumą, taip pat ir asmens konstitucinės teisės į *tinkamą teismo procesą* garantija.

Taigi, teisės kreiptis į teismą garantijų konstitucinė doktrina yra formuojama akcentuojant tik kai kuriuos procesinius garantijų elementus, daug

³⁷ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 11-388; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e995d005d42b863e>.

³⁸ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 11-388; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e995d005d42b863e>.

³⁹ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b49ebff03c2511e995d005d42b863e>.

dėmesio yra skiriama apeliacijos institutui, taip pat asmens teisei remtis advokato pagalba. Institucinės garantijos Konstitucinio Teismo doktrinoje iš esmės apsiriboja reikšmingu teismo vaidmeniu, manytina, paliekant jų įvairovės galimybes ateičiai.

3. Galimos teismo sampratos metamorfozės

Visuomeninio gyvenimo raida, besikeičianti teisinė tikrovė formuoja naujus uždavinius teismų sistemai, kuri, reaguodama į vykstančius pokyčius, yra priversta ieškoti priemonių, kaip tinkamai ir greitai spręsti vis labiau besiplečiantį teisminių ginčų ratą. Mobilūs, darbo, ekonominiai santykiai suponuoja būtinybę laiku priimti sprendimus. Kelerius metus besitęsiantis teisminių ginčų sprendimas ir net ilgai laukta pergalė, apgynus savo teises, neretai apkarsta dėl ilgai trunkančių teisminių procesų, prarastų verslo, asmeninės karjeros galimybių, negautų pajamų ir kt. Viešas *efektyvaus* teisingumo interesas skatina arba plėstis, t. y. didinti teismų teisėjų skaičių arba ieškoti kitų efektyvių būdų ginčams spręsti, kurie, tam tikra prasme būdami alternatyva teismų sprendimams, vis dėlto sugebėtų kvalifikuotai nagrinėti tam tikrų kategorijų ginčus ir taip atliktų dalį šiuo metu teismams tenkančio darbo, nesudarydami prielaidų, kad teisė kreiptis į teismą būtų neproporcingai apsunkinta.

Kaip minėta, nuo pat pirmųjų Konstitucinio Teismo dokumentų Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatos aiškinamos ir kaip garantuojančios asmens teisę turėti *nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą*. Ši svarbi doktrininė nuostata – ne kartą pakartota ir vėlesniuose Konstitucinio Teismo aktuose⁴⁰. Nors *nepriklausomo ir nešališko arbitro sąvoka* Konstitucinio

⁴⁰ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 101-2264; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo

Teismo aktuose paprastai tapatinama su teismu⁴¹, vis dėlto manytina, kad ši sąvoka galėtų turėti ir platesnį savarankišką turinį, apimančią ir konstitucinius nešališkumo ir nepriklausomumo kriterijus atitinkančią ikiteisminių ginčų sprendimo instituciją. Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad gali būti nustatyta ir ikiteisminė ginčų sprendimo tvarka⁴².

Konstitucinis Teismas nėra sprendęs bylos, kurios aplinkybės būtų siejamos su mediacijos institutu, tikėtina, kad ir ši teisė taip pat būtų interpretuota tinkamo *teisinio proceso* kontekste. Konstitucinės asmens teisių apsaugos doktrinos plėtra neišvengiamai kels klausimą ne tik dėl institucinių garantijų plėtros, bet ir dėl teismo kaip nepriklausomo ir nešališką ginčo arbitro pagrindinės institucinės garantijos, įvairovės.

Kaip minėta, *teisės apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui* doktrina buvo formuojama sprendžiant bylas, susijusias su civilinio ir baudžiamojo proceso nuostatomis (2008 m.), bet ne administracinių bylų teisenos įstatymo nuostatomis šiuo aspektu⁴³. Pabrėžtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas netyrė teisinio

2015 m. sausio 14 d. nutarimas⁴⁰, TAR, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/317373d09d4d11e48dcdae4eb2005eaf>.

⁴¹ Konstitucinis Teismas, *inter alia*, 2008 m. gegužės 28 d. nutarime teismo ir teisėjo nepriklausomumo principą aiškino ir kaip reiškiančią teisėjo ir teismų pareigą, kylančią iš Konstitucijoje (*inter alia*, jos 109 straipsnio 2 dalyje, taip pat 30 straipsnio 1 dalyje) garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitrą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą.

⁴² *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 69-2832; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 24-1004; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 129-4634; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 19-623; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 10-350; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 88-3475.

⁴³ Pabrėžtina, kad Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime buvo, *inter alia*, aiškkinamos pirmosios instancijos administracinio teismo sprendimo priėmimo ir viešo paskelbimas kitu aspektu (buvo vertinamas Administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnyje (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), *inter alia*, jo 3 dalyje įtvirtintas reguliavimas) (III konstatuojamoji dalis, 18 punktas).

reguliavimo dėl įstatymuose nustatytos ikiteisminės institucijos sprendimų galios, jų reikšmės ir nėra suformulavęs atitinkamų doktrininių nuostatų. Konstitucinio Teismo 2003–2004 m. aktuose pradėta fragmentiškai formuoti *ikiteisminių ginčų sprendimo doktrina*, kuri buvo pakartota ir reikšminguose 2006–2007 m. Konstitucinio Teismo nutarimuose, kuriuose buvo formuojama teisės į apeliaciją konstitucinė doktrina, nebuvo vystoma ir išliko gana fragmentiška. O ir tuo metu, kai buvo formuluojama teisės kreiptis į teismą kaip absoliučios teisės doktrina ir su ja tiesiogiai susijusi apeliacijos doktrina (t. y. 2006 m. Konstitucinio Teismo jurisprudencija), administraciniai teismai ir ikiteisminių ginčų sprendimo institucijos administracinių ginčų srityje buvo tik neseniai pradėjusios savo veiklą⁴⁴. Akcentuotina, kad ikiteisminė ginčų sprendimų tvarka šiuo metu iš esmės pakito ne tik institucine, bet ir turinio prasme.

Taigi Konstitucinis Teismas šiuo metu nėra suformulavęs ikiteisminių ginčų sprendimo konstitucinės doktrinos. Apeliacijos doktrina nebuvo analizuojama ikiteisminių ginčų sprendimo institucijų įgaliojimų aspektu, tokių ginčų sprendimo privalomumas nebuvo tiriamas.

Tikėtina, kad Konstitucinis Teismas, susidūręs su naujai iškilusia problema, vystys konstitucinę *apeliacijos doktriną* tokiomis galimomis kryptimis: vertins ikiteisminės ginčų sprendimo institucijos atitiktį *nepriklausomo ir nešališko arbitro* kriterijams, toliau formuos apeliacijos doktriną kaip sudėtinį konstitucinės asmens teisės kreiptis į teismą elementą.

Vertinant šiuo metu suformuotą ir, kaip minėta, iš esmės nuo 2006 m. nepakitusią konstitucinę *apeliacijos doktriną* ikiteisminių ginčų sprendimo institucijų aspektu, svarbu išsiaiškinti, kokia apimtimi Konstitucinio Teismo suformuluota ir to laikotarpio kontekste tik teismams skirta pirmos instancijos teismo sprendimo apskundimo aukštesnės instancijos teismui doktrina galėtų būti taikoma ikiteisminių ginčų sprendimo institucijų aspektu, ar ji, kvaziteisminė savo prigimtimi, galėtų būti vertinama kaip *nepriklausomas ir nešališkas ginčo arbitras, pirmoje instancijoje sprendžiantis ginčą?*

⁴⁴ Administraciniai teismai Lietuvoje savo veiklą pradėjo 2001 m., o Vyriausioji administracinių ginčų komisija (dabar Lietuvos administracinių ginčų komisija) – 1999 m. pabaigoje.

Su teismo sampratos plėtros, įvairovės problema yra susidūręs ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (tiek materialine, tiek ir procesine prasme. Visų pirma, ESTT jurisprudencijoje prejudicinio sprendimo priėmimo procedūros kontekste buvo formuojama teisminės institucijos, turinčios įgaliojimus kreiptis į ESTT su prejudicinio sprendimo priėmimo prašymu, samprata, vertinant ES valstybių narių teisminių sistemų įvairovę, akcentuojant tokios institucijos pagrindinius bruožus, pvz., jos veikimo įstatyminį pagrindą, sprendimų privalomumą, nepriklausomumą⁴⁵ etc.

Tačiau šiuo metu aktuali ir teismo sampratos doktrina dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisų chartijos 47 straipsnio nuostatų. Jame įtvirtintos teisės į veiksmingą teisinę gynybą esmė, *inter alia*, apima šios teisės turėtojo galimybę kreiptis į teismą, turintį jurisdikciją užtikrinti Sąjungos teisės garantuojamų teisų ir laisvių paisymą ir šiuo tikslu nagrinėti visus teisės ir fakto klausimus, svarbius jo nagrinėjamam ginčui išspręsti. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *A. K. ir kt. (Aukščiausiojo Teismo drausmės bylą kolegijos nepriklausomumas)*⁴⁶, vadovaudamasis, *inter alia*, Europos Sąjungos pagrindinių teisų chartijos 47 straipsnyje įtvirtintos teisės į veiksmingą teisinę gynybą nuostatomis ir Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuota Europos Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio taikymo doktrina, pabrėžė pagrindinius kriterijus, kuriuos turi atitikti institucija, siekianti teismo statuso. Visų pirma, svarbus tokios institucijos (specializuotos institucijos) nepriklausomumas ir nešališkumas, kuris atsiskleidžia įvertinus jos nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios. ESTT nuomone, sprendžiant, ar tam tikra institucija gali atitikti teismo kriterijus, turi būti vertinamos objektyvios atitinkamos institucijos įsteigimo sąlygos, jos savybės ir narių skyrimo tvarka, kuri neturėtų sukelti teisės subjektams pagrįstų abejonių dėl šios institucijos atsparumo

⁴⁵ Plačiau žr.: Irmantas Jarukaitis, Monika Morkūnaitė. „Teismų nepriklausomumo principas Europos Sąjungos teisės raidos kontekste“, *Teisė*, 118 (2021): 50–55.

⁴⁶ „Teisingumo Teismo 2019 m. lapkričio 19 d. sprendimas sujungtose bylose *A. K. ir kt. prieš Krajowa Rada Sądownictwa (Aukščiausiojo Teismo drausmės bylą kolegijos nepriklausomumas)* (Nr. C-585/18, C-624/18 ir C-625/18)“, Curia, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=220770&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6630185>.

išoriniams veiksniams, pirmiausia – įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių tiesioginei ar netiesioginei įtakai, taip pat dėl jos neutralumo, kai susikerta interesai. Taigi, svarbu, kad ši institucija nesukeltų priklausomumo ir šališkumo įspūdžio, kuris kelia grėsmę pasitikėjimui, kurią demokratinėje visuomenėje teismai turi kelti teisės subjektams. Pabrėžtina, kad, vertinant minėtus kriterijus, 2020 m. balandžio 8 d. nutartyje dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo *Komisija / Lenkija* Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (didžioji kolegija), *inter alia*, konstatavo, kad *Drausmės bylą kolegiją*, atsižvelgiant į jos įsteigimo sąlygas, įgaliojimų apimtį, sudėtį ir jos sudarymo tvarką, negalėjo būti laikoma teismu, kaip tai suprantama tiek pagal Sąjungos teisę, tiek pagal Lenkijos teisę⁴⁷.

Taigi, institucija, neatitinkanti minėtų kriterijų, negalėtų būti vertinama kaip *nepriklausomas ir nešališkas teismas* ne tik Europos Sąjungos teisės požiūriu, bet ir nacionalinės teisės atžvilgiu. Manytina, ji negalėtų būti traktuojama kaip *nepriklausomas ir nešališkas arbitras* ir Lietuvos Konstitucinio Teismo formuojamos konstitucinės doktrinos aspektu.

Konstitucinis Teismas oficialiąją konstitucinę teisminės valdžios nepriklausomumo doktriną formavo daugelyje nutarimų ir sprendimų⁴⁸.

⁴⁷ Pagal 2017 m. patvirtintą naują tvarką Lenkijos Aukščiausiajame Teisme įsteigta drausmės bylą kolegija, turinti jurisdikciją nagrinėti šio teismo teisėjams iškeltas drausmines bylas ir kaip apeliacinė instancija – bendrosios kompetencijos teismų teisėjų drausmės bylas. Teisingumo Teismo Didžioji kolegija 2020 m. balandžio 8 d. nutartyje dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, priimtoje byloje Nr. C-791/19 R *Komisija prieš Lenkiją, inter alia*, įpareigojo Lenkijos Respubliką nedelsiant sustabdyti nacionalinės teisės nuostatų, kuriomis grindžiama teisėjų *drausmės bylą kolegijos* jurisdikcija nagrinėti teisėjų drausmės bylas, taikymą.

⁴⁸ *Inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2045; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. vasario 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 20-967; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079. Konstitucinis Teismas, *inter alia*, 2008 m. gegužės

Konstitucinio Teismo doktrinoje teismo nepriklausomumas ir nešališkumas yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga⁴⁹. Teismo nepriklausomumas – tai esminis teismo ir teisėjo veiklos principas, grindžiamas galimybe vykdyti teisingumą be kitų, visų pirma, išorinių veiksnių, *be valstybės valdžios institucijų poveikio ir kontrolės*. Teismo ir teisėjo nepriklausomumas – susijusios sąvokos. Teisėjo nepriklausomumas ir nešališkumas grindžiamas jo profesiniu autonomiškumu (savarankiškumu), jo asmenybės integralumu. Teismo teisėjo nepriklausomumo principas negali būti įgyvendinamas be atitinkamų garantijų sistemos. Ją analizavo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismas⁵⁰. ESTT aiškindamas teismines nepri-

28 d. nutarime šią nuostatą aiškino ir kaip reiškiančią teisėjo ir teismų pareigą, kylančią iš Konstitucijoje (*inter alia*, jos 109 straipsnio 2 dalyje, taip pat 30 straipsnio 1 dalyje) garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą.

⁴⁹ Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas kaip būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga plėtota daugelyje Konstitucinio Teismo aktų ir išliko vienu svarbiausių teisėjo ir teismo nepriklausomumo tikslų. Konstitucinis Teismas, *inter alia*, 2008 m. gegužės 28 d. nutarime šią nuostatą aiškino ir kaip reiškiančią teisėjo ir teismų pareigą, kylančią iš Konstitucijoje (*inter alia*, jos 109 straipsnio 2 dalyje, taip pat 30 straipsnio 1 dalyje) garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą (*inter alia*, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 101-2264; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 15 d. nutarimas“, *TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/317373d09d4d11e48dcdae4eb2005eaf>).

⁵⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas teismų nepriklausomumo principą kildina iš Europos Sąjungos teisės nuostatų (*inter alia*, Europos Sąjungos sutarties 2, 19 straipsniai, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (47 straipsnis). Europos Sąjungos Teisingumo Teismas 2019 m. birželio 24 d. sprendime *Europos Komisija prieš Lenkiją* (Nr. C-619/18), remdamasis, *inter alia*, anksčiau suformuota jurisprudencija, jį interpretuoja kaip teismų išorines ir vidines nepriklausomumo garantijas. Išorinės teismų nepriklausomumo garantijos suprantamos kaip reikalavimas, kad atitinkama institucija savo funkcijas vykdytų visiškai autonomiškai, jos nesaistytų jokie hierarchijos ar pavaldumo ryšiai, ji negautų jokių nurodymų ar įpareigojimų, būtų apsaugota nuo išorinio poveikio ar spaudimo, kurie gali kelti grėsmę jos narių

klausomumo ir nešališkumo garantijas. Jis, *inter alia*, pabrėžia, kad jos yra susijusios su reikalavimu, jog egzistuočių taisyklės, be kita ko, dėl teismo sudėties, jo narių skyrimo, įgaliojimų trukmės ir nusišalinimo, nušalinimo ir atšaukimo priežasčių, kad teisės subjektams nekiltų jokių pagrįstų abejonų dėl to, ar teismui nedaro įtakos išorės veiksniai, ir dėl jo neutralumo, kai susikerta interesai⁵¹.

Teismų nepriklausomumo kriterijus itin svarbus ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje, *inter alia*, viename paskutiniųjų 2021 m. birželio 7 d. sprendimų *Xero Flor w Polsce sp,z o,o. v. Poland*⁵². Šiame sprendime daug dėmesio buvo skirta, *inter alia*, „*tribunal established by law*“ doktrinai, tinkamo teismo proceso, teismo sudėties, jo formavimo teisėtumo kriterijams, kurie lemia teismo nepriklausomumo principus. Jų neatitiko Lenkijos Konstitucinis Tribunalas, sprenddamas bylą, ir taip buvo pažeistos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostatos. Šiame sprendime, *inter alia*, daroma išvada, kad ir Lenkijos parlamentas, ir prezidentas pažeidė Lenkijos Konstitucinio Tribunolo teisėjų skyrimo tvarką.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje išskirtini, *inter alia*, tokie esminiai teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų aspektai, kaip antai *teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumas*,

(t. y. teisėjų) nepriklausomam sprendimų priėmimui ir turėti įtakos jų sprendimams. Vadinamos teismų nepriklausomumo garantijos yra susijusios su teismo nešališkumu, reikalavimu vienodai atsiriboti nuo bylos šalių ir jų atitinkamų interesų, susijusių su nagrinėjamos bylos dalyku; šis aspektas reikalauja objektyvumo ir jokio suinteresuotumo bylos baigtimi nebuvimo, išskyrus siekį, kad ginčas būtų išspręstas griežtai laikantis teisės.

⁵¹ *Inter alia*, „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. liepos 25 d. sprendimas byloje LM (*Teismų sistemos trūkumai*) (Nr. C-216/18 PPU)“, 66 punktas ir jame nurodyta jurisprudencija, Curia, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=204384&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6636644>; taip pat „Teisingumo Teismo 2019 m. lapkričio 19 d. sprendimas sujungtose bylose A. K. ir kt. prieš Krajowa Rada Sądownictwa (*Aukščiausiojo Teismo drausmės bylų kolegijos nepriklausomumas*) (Nr. C-585/18, C-624/18 ir C-625/18)“, 74 punktas, Curia, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=220770&pageIndex=0&doclang=lt&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6630185>.

⁵² „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. gegužės 7 d. sprendimas byloje „Xero Flor w Polsce sp. z o.o. prieš Lenkiją (Nr. 4907/18)“, ECHR, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210065>.

teisėjų procesinis nepriklausomumas, teisėjų imunitetas. Jeigu ikiteisminės ginčų sprendimo institucijos atitiktų šiuos kriterijus, jos galėtų būti prilyginamos kvaziteisminėms institucijoms, o jų priimtas sprendimas tam tikrose konkrečiai nurodytose bylų kategorijose pagal savo paskirtį ir pobūdį galėtų būti laikomas iš esmės atitinkančiu pirmos instancijos teismo sprendimą. Todėl teisiniu reguliavimu užtikrinus galimybę šių institucijų sprendimus skųsti teismui, būtų galima teigti, jog yra įgyvendinta konstitucinė teisė į apeliaciją.

Taigi, užtikrinus ikiteisminių ginčų sprendimo institucijų⁵³ nepriklausomumo garantijas, jos galėtų būti vertintinos kaip *nepriklausomas ir nešališkas ginčo sprendimo arbitras*. Siekiant, kad kvaziteisminės institucijos galėtų būti vertinamos kaip nepriklausomas ginčų arbitras, prilyginamos teisminei institucijai, joms taikomi nepriklausomumo kriterijai turi būti analogiški teisminėms institucijoms su tam tikromis išimtimis, kurias lemia tokių institucijų pobūdis, jų specialioji kompetencija ir paskirtis operatyviai išspręsti ginčą.

Tikėtina, kad Konstitucinis Teismas, susidūręs su poreikiu aiškinti kvaziteisminės institucijos sampratos turinį, kiek ji galėtų būti tapatinama su teismine institucija, atsižvelgs ir į Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuo-

⁵³ Šiuo metu administracinio proceso aspektu tokioms institucijoms priskirtinos *Lietuvos administracinių ginčų komisija* ir jos teritoriniai padaliniai bei *Mokestinių ginčų komisija*. Iki-teisminių ginčų institucijoms priskirtinos ir darbo ginčų komisijos, jų sprendimai skundžiami vadovaujantis civilinio proceso normomis. Lietuvos administracinių ginčų komisija ir jos teritoriniai padaliniai ir Mokestinių ginčų komisija galėtų nagrinėti ginčus privaloma ikiteisimine tvarka, neperžengiant pačios administracinio ginčo sampratos, teisinės atsakomybės pobūdžio. Vertinant, ar minėtos institucijos galėtų būti prilyginamos kvaziteisminėms institucijoms, atitinkančioms nepriklausomo ir nešališko arbitro kriterijus, ypač svarbus tokių institucijų nepriklausomumas nuo vykdomosios valdžios, nes didelė apimtimi jų kompetencijai ir priskirtina nagrinėti ginčus, kylančius dėl vykdomosios valdžios sprendimų. Todėl ypač svarbu užtikrinti galimybę joms vykdyti savo funkcijas be valstybės valdžios institucijų poveikio ir kontrolės, garantuoti skaidrią ir abejonių dėl nepriklausomumo ir nešališkumo nekeliančią tokių institucijų formavimo tvarką. Tokių institucijų nepriklausomumą labiau užtikrintų ir tai, jeigu komisijų nariai ir vadovai būtų skiriami vienai ilgesnei kadencijai. Nurodytina, kad, sprendžiant dėl Mokestinių ginčų komisijos sprendimų apskundimo tvarkos, reiktų vertinti ir tai, kad tokia komisija sprendžia ir ypač didelės piniginės vertės ginčus, taigi pirmos instancijos teismo sprendimo apskundimo galimybės būtinumas išlieka, nebent būtų sprendžiama dėl tokio sprendimo apskundimo specialios tvarkos.

tą „*tribunal established by law*“ doktriną, į kriterijus, pagal kuriuos EŽTT sprendžia, ar atitinkama ginčus sprendžianti institucija galėtų būti tapatinama su *teismine institucija Europos Žmogaus Teisių konvencijos prasme*⁵⁴, taip pat ir į minėtą ESTT formuojamą institucijos, atitinkančios Pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio reikalavimus teismo kriterijus, doktriną.

Taigi, konstitucinė nepriklausomo ir nešališko ginčų sprendimo arbitro samprata ateityje galėtų būti vystoma, plečiant ikiteisminių ginčų sprendimo institucijų doktriną, taip sudarant efektyvesnes galimybes asmeniui ginti pažeistas teises. Tai galėtų sudaryti prielaidas neperkelti visų kylančių ginčų teismams ir neskatintų neišvengiamos teisminės sistemos plėtros. Manytina, kad teisminės institucijos samprata gali tapti metamorfozės objektu, nenuvertinant teismo kaip pagrindinės institucinės teisės kreiptis į teismą garantijos svarbos.

Išvados

Nuo pat pirmųjų konstitucinės justicijos bylų pradėta formuoti teisės kreiptis į teismą dėl pažeistų asmens teisių gynimo konstitucinė doktrina aiškinama interpretuojant, *inter alia*, Konstitucijos 5, 30, 109 straipsnių nuostatas, konstitucinės teisinės valstybės, teisingumo, teisminės gynybos principus. Konstitucinė doktrina yra vystoma įvairiomis kryptimis, visų pirma, atskleidžiant teisės turinį ir kai kuriais aspektais jį plečiant. Šios teisės aiškinimas yra grindžiamas tokiais principais kaip *visuotinumą, lygiateisiškumą, reiškiančio ir diskriminacijos draudimą, teisių įgyvendinimo realumo* ir kt. Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje asmens pažeistų teisių sąvoka yra platesnio *turinio*, ji apima ne tik asmens *teises ir laisves*, kurios savo prigimtimi yra labai artimos, bet ir *interesus*, taip pat ir *teisėtą lūkestį*.

⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas ne vienoje byloje aiškino „*tribunal established by law*“ sąvoką, *inter alia*, tokiuose sprendimuose kaip *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*, *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland* ir suformulavo kriterijus, kuriuos turėtų atitikti tokios institucijos. Teismo nuomone, turi būti vertinama tokių institucijų kompetencija, nepriklausomumas, pirmiausia – nuo vykdomosios valdžios, taip pat ir kadencijos trukmės garantijos.

Teisės kreiptis į teismą sampratos konstitucinė doktrina neišvengė metamorfozės. Teisė kreiptis į teismą kaip absoliuti įtvirtinta dar ankstesnėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Dabartinėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, nepateikus argumentų, nebepriskirtina absoliučioms konstitucinėms teisėms, taigi, manytina, kad doktrinoje pakito ir šios teisės prigimtis.

Konstitucinė teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų asmens teisių gynimo konstitucinėje doktrinoje aiškinama ir kaip asmens teisė, ir kaip teismo pareigos, *inter alia*, priimti motyvuotą ir pagrįstą sprendimą. Teismo pareigų turinys paskutiniųjų metų Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje buvo plečiamas, pabrėžiant teismo pareigą kilus abejonių kreiptis į atitinkamą teismą, kurio jurisdikcijai priskirta byloje taikytino teisės akto atitikties aukštesnės galios teisės aktams kontrolė ar jo taikymo interpretacija. Manytina, kad ateityje teismo pareigos galėtų būti plėtojamos ir, akcentuojant tai, kad, priimdamas sprendimą, teismas turi vadovautis ir *konstitucine precedento doktrina*, kuri, *inter alia*, yra grindžiama asmens teisėtu lūkesčiu sulaukti teisingo nuspėjamo vienodo teisingumo principu grindžiamo sprendimo.

Teisės kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo garantijos konstitucinėje doktrinoje yra aiškinamos kaip apimančios *procesines ir institucinės žmogaus teisių apsaugos garantijas*. *Institucinėms garantijoms*, visų pirma, priskirtinas teismas ir tik fragmentiškai minimos *ikiteisminės ginčų institucijos*, suponuojančios, *inter alia*, netiesioginį kreipimąsi į teismą, manytina, paliekant tokių garantijų įvairovės galimybes ateičiai. Tikėtina, kad tam tikru aspektu ir ombudsmeno institucija galėtų būti traktuojama kaip netiesioginė institucinė garantija. Nors *procesinės garantijos* atspindėtos plačiau, tačiau jos neformuojamos sistemiškai, ypatingą dėmesį skiriant asmens teisei pasinaudoti *advokato* pagalba ir *apeliacijos* institutui. Manytina, kad konstitucinė teisė turėti advokatą tam tikromis aplinkybėmis, *inter alia*, kasaciniame procese, galėtų būti ateityje aiškinama ir kaip asmens pareiga, taip užtikrinant teisės į teisminę gynybą efektyvumą. *Teisė į apeliaciją* doktrinoje traktuojama kaip asmens teisės į tinkamą teisinį procesą integralus elementas ir, nors Konstitucinio Teismo doktrinoje ji paprastai siejama tik su teisiniu procesu, tikėtina, kad Konstitucinis Teismas konstitucinę *ape-*

liacijos doktriną ateityje formuos ir ikiteisminės ginčų sprendimo institucijos aspektu.

Nuo pat pirmųjų Konstitucinio Teismo bandymų interpretuoti Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas jos aiškinamos ir kaip garantuojančios *asmens teisę turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitrą*. Nors ši sąvoka Konstitucinio Teismo aktuose paprastai tapatinama su teismu, vis dėlto manytina, kad ir ji ateityje patirs metamorfozę ir jos turinys bus platesnis, apimantis ir konstitucinius nešališkumo bei nepriklausomumo kriterijus atitinkančią ikiteisminių ginčų sprendimo instituciją. Siekiant, kad kvaziteisminės institucijos galėtų būti vertinamos kaip nepriklausomas ginčų arbitras, joms taikomi nepriklausomumo kriterijai turi būti analogiški teisminėms institucijoms su tam tikromis išimtimis, kurias lemia tokių institucijų pobūdis, jų specialioji kompetencija ir paskirtis operatyviai išspręsti ginčą. Tokios konstitucinės doktrinos raidos tendencijos atspindėtų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuotą „*tribunal established by law*“ doktriną, taip pat ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo formuojamą institucijos, atitinkančios Pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio reikalavimus, teismo kriterijus, doktriną.

THE DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL DOCTRINE OF HUMAN RIGHTS: THE METAMORPHOSES OF THE RIGHT OF ACCESS TO A COURT

Toma Birmontienė
Mykolas Romeris University

Summary. *The right of access to a court for the protection of the violated rights of a person is one of the fundamental constitutional rights. This article analyses the directions in which the constitutional doctrine interpreting this right has developed, and the changes – or, perhaps, even metamorphoses – that it has undergone. In the doctrine developed by the Constitutional Court, the right of access to a court is interpreted both as a right of a person and as a duty of the court. In relation to guarantees of this right, the doctrine is formed by emphasizing procedural and institutional guarantees. Institutional guarantees include the court as the main institutional guarantee, which is also referred to as an independent and impartial arbiter of disputes. This concept could be considered to have a broader content, including a pre-trial dispute-solving institution which meets the constitutional criteria of impartiality and independence. The constitutional doctrine in relation to the concept of access to a court, however, has not avoided metamorphoses – such as changes in its concept as an absolute right. As consolidated in the previous long-term jurisprudence of the Constitutional Court, access to a court as an absolute right. However, in the current jurisprudence of the Constitutional Court, it can be assumed that this is no longer the case.*

Thus, this article directs its main attention towards the concept of the right of access to a court, the system of the guarantees of this right, and their changes in the constitutional doctrine. It also provides insights into possible future tendencies in the development of the constitutional doctrine at issue.

Keywords: *Constitution, Constitutional Court, constitutional jurisprudence, the right of access to a court.*

Toma Birmontienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė teisė, žmogaus teisės, sveikatos teisė.

Toma Birmontienė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). **Research interests:** constitutional law, human rights, health law.